

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

BEGREBET REKTION

Af Erik Hansen (Københavns Universitet)

Der er i nyere tid tre danske lingvister der ret udførligt har beskæftiget sig med begrebet rektion.

Hjelmslev

Louis Hjelmslevs afhandling "La notion de rection" tager sit udgangspunkt i det klassiske rektionsbegreb, som kritiseres og omtolkes efter glossematiske ideer. De vigtigste resultater:

(1) Grænsen mellem det man traditionelt kalder rektion og det man kalder kongruens, er flydende og strukturelt irrelevant. Hjelmslev bruger termen *reaktion* om det hele.

(2) De enheder der indgår i et rektionsforhold, skal præciseres, dvs. indkredsnes til de mindst mulige enheder. I en forbindelse som *Brutus cecidit Cæsarem* er det ikke verbet der styrer objektet, men verbalstammen i *cecidit* der styrer akkusativens i *Cæsar*.

(3) Rektionens retning (orientation) bestemmes ud fra de glossematiske relationer, således at det er det forudsatte element der styrer det forudsættende: verbet styrer objektets kasus, substantivets numerus styrer det attributive adjektivs (kongruens). Hvilket må indebære at rektionen ikke har nogen retning i en neksus.

(4) Hjelmslev bruger rektionen til at definere fleksion og fleksionsparadigme: et fleksiv er et element der tilhører en kategori hvorefter mindst ét medlem kan styres, dvs. være regimen i en rektion.

Diderichsen

Paul Diderichsen fører i "Morpheme Categories in Modern Danish" Hjelmslevs rektionsbegreb ud i praksis². Hans formål er at tage Hjelmslev på ordet og definere de danske morfemkategorier på det grundlag Hjelmslev havde skabt.

Som overbegreb bruger Diderichsen *direktion* (direction), som dels kan være *reaktion*, dvs. en dependens mellem forskellige elementer, dels *kongruens* (concord), som er en relation mellem eksemplarer af samme element.

Der skelnes mellem tre arter af direktion. *Junktionel direktion* er en relation mellem leddene i et syntagma. *Homoneks* direktion er en relation mellem elementer i en neksus' immediate constituents, eller måske snarere: mellem leddene i en neksus, svarende til den type rektion Hjelmslev kalder *binding*³. *Heteroneks* direktion er en relation mellem elementer der tilhører hver sin neksus. På den måde får man 6 hovedtyper af direktion:

	reaktion	kongruens
junktionel	1	2
homoneks	3	4
heteroneks	5	6

Eksempler:

- 1: en substantivstamme der styrer genus i et attributivt adjektiv.
- 2: numerusoverensstemmelsen mellem substantiv og attributivt adjektiv.
- 3: en verbalstammes styring af kasus i objektet (forekommer ikke i dansk).
- 4: genusoverensstemmelse mellem subjekt og adjektivisk prædikat.
- 5: oversætningsverbs styring af modus i bisætninger (forekommer ikke i dansk); rektion ud over helsætningsgrænsen forekommer næppe!
- 6: genus- og numerusoverensstemmelse mellem substantiv og koreferent pronomen i en anden sætning.

Når Diderichsen kunne definere mere end 6 morfemkategorier, nemlig 9, ved hjælp af dette apparat, hænger det sammen med at en kategori kan opvise mere end én direktionstype.

Bech

I sin store afhandling om infinitysyntaksen i tysk⁴ lægger Gunnar Bech rektionen til grund for sin syntaktiske teori.

Han opstiller verbets infinitte former i et paradigme ("status"), her eksemplificeret med dansk:

gå
at gå
gået
gående

Man kan nu vise at verbalstammer styrer bestemte af disse infinitte former:

vil gå
nægter at gå
er gået
komme gående

og disse rektionsforhold er de samme hvad enten det styrende verbum er finit eller infinit:

han vil nægte at være kommet gående

Således etableres Bechs "hypotaktiske kæde" ved statusrektion fra verbum til verbum. Rektionsbegrebet er her det traditionelle, nemlig relationen mellem en styrende ordstamme og et fleksiv.

For at kunne gøre rede for de såkaldte koefficient- og orienteringsforhold, foretager Bech en række prøver for at vise at et givet infinit stiller samme krav til den hypotaktiske kædes grammatiske subjekt som det ville stille som finit. Specielt benytter han ægte refleksive verber og baserer prøven på person- og numeruskongruens:

jeg brokkede mig
du brokkede dig
hun brokkede sig
vi brokkede os
I brokkede jer
de brokkede sig

hun må jo have brokket sig
I må jo have brokket jer
osv.

I dansk kan man yderligere benytte prædikativ genus- og numeruskongruens, eller Bechs sondring mellem neksual- og innekksual⁵:

forværringen må være indtrådt i sidste uge

*revnen må være indtrådt i sidste uge

Bech opererer, som traditionen, med rektion fra ordstamme til fleksiv, men altså også, forskelligt fra traditionen, med rektionelle relationer mellem ordstammer. Eksemplerne ovenfor analyseres således:

$S \rightarrow V_1 \rightarrow V_2 \rightarrow V_3$
↑

Grammatik over det Danske Sprog

I projektet "Grammatik over det Danske Sprog" betragter vi rektion som en af de mest fundamentale syntaktiske relationer, den som syntaksen er opbygget på. Ved rektion kan vi foreløbig forstå det fænomen at et element, typisk et ord, muliggør eller nødvendiggør tilstedeværelsen af et andet element et andet sted i samme sætning.

Den grammatiske enhed som indeholder det styrede element, kaldes relationens *regimen*, og det styrende led kaldes *regens*.

Vi skelner mellem tre hovedtyper af rektion, nemlig kategorial rektion, semantisk rektion og fleksivisk rektion, bestemt ud fra rektionens regimina. Kategorial rektion er styring af et led; semantisk rektion er styring af stammen i et ord; fleksivisk rektion er styring af et fleksiv i et ord.

a. Kategorial rektion

Ved kategorial rektion forstår vi det forhold at et element i en sætning nødvendiggør eller muliggør tilstedeværelsen af en bestemt grammatisk kategori (bl.a. sætningsled) et andet sted i sætningen.

En præposition styrer således et nominal:

til havnen, fra Roskilde, med dig

Et substantiv styrer et andet substantiv i genitiv, eller et adjektiv eller begge dele:

ministerens dumheder, talrige dumheder, ministerens talrige dumheder

Nogle verber styrer et objekt:

de læste avisen

nåede de færgen?

Og nogle styrer to objekter:

de undte ikke folkene føden

Mens andre ikke giver mulighed for objekt:

vi sejrede

Regimen i et rektionsforhold kan være en sætning eller en infinitiv. Især, men ikke kun, verber er styrende led i sætningsreaktion. Verbet *finde* kan alternativt styre nominalt objekt og ledsætning:

hun fandt huskesedlen/at vejret var for koldt

mens *begynde* kan styre nominalt objekt eller infinitiv:

han begyndte arbejdet/at arbejde

Nogle verber kan styre "koopererende" nominalt objekt og infinitiv eller ledsætning:

chefen forbød folkene at gå hjem

Ole viste os at han kunne stå på hænder

Når det drejer sig om ledsætninger som regimina, kan det styrende verbum fremkalde en bestemt konjunktion (eller konjunktionstype) i ledsætningen. Nogle verber styrer således *at*-sætninger:

redaktøren hævdede at det var for sent

andre styrer *om*- eller *hv*-sætninger:

redaktøren spurgte om det var for sent/hvem det var

b. Semantisk rektion

Herved vil vi forstå det forhold at et element ikke alene styrer en grammatisk kategori, men også stiller krav til regimen semantik.

Præpositioner som *mellem* og *blandt* stiller således det krav til deres regimen at det skal stå i pluralis, være en sideordningsforbindelse eller et substantiv som betegner en mængde:

mellem kammeraterne/Roskilde og Køge/buskadset

blandt de tilstedeværende/befolkningen

Hos stiller det krav at dets regimen skal betegne noget animat:

hos Mortensens/mine venner/fuglene/*tårnet

Kun bestemte adjektiver kan styre gradsadverbialer som *ret* og *meget*:

ret flink/fattig/dyr/*sekstakket

meget forkølet/god/hurtig/*kvadratisk

Nogle verber stiller næsten samme krav til deres subjekt som *mellem* til sit regimen:

kammeraterne/Per og Poul/flokken/*Jensen skændes

Andre stiller det krav til deres objekt at dette skal være et såkaldt neksual, dvs. et nominal der ligesom en sætning betegner en proces eller en tilstand:

de afsluttede mødet/diskussionen/uenigheden/*motoren

Et verbum som *standse* stiller ikke dette krav, men tillader både neksuale og inneksuale objekter, hvad der naturligvis også er en relation mellem verbum og objektstamme:

de standsede mødet/diskussionen/motoren/vandet

Hjelmslev erklærer uden diskussion at ordstammer ("grundelementer") ikke kan være styrede; han afviser således muligheden semantisk rektion.⁶

c. Fleksivreaktion

Ved fleksivreaktion forstår vi det forhold at et ord eller en ordstamme fremkalder en bestemt bøjningsform, dvs. stiller krav om et bestemt fleksivs tilstedeværelse.

Herved kan et ord så at sige fastlåse et andet ord i en bestemt bøjningsform.

Fleksivreaktion er velkendt fra sprog med et righoldigt bøjningssystem. Gode eksempler er verbers og præpositioners kasusreaktion i tysk og latin. Kasusreaktion forekommer ikke i dansk, men vi kan påvise fleksivreaktion på andre områder.

Det er fx fleksivreaktion der i de fleste tilfælde afgør bøjningsformerne af de såkaldte faste stedsadverbier af typen *ud/ude*, *op/oppe*. Nogle verber styrer motorisk form:

de kom ud i haven

han kravlede op i træet

andre styrer statisk form:

de boede ude i Hellerup

han sad oppe i træet

Det er altså stammen af *komme*, *kravle* osv. der fastlåser adverbets form. På

samme måde udvælger en substantivstamme et bestemt genus af artikler, pronominer og adjektiver:

båd- (båd)en...en stor båd...den

hus- (hus)et...et stort hus...det

Og et pronomen styrer et efterfølgende adjektiv mht. bestemtthed (e-form):

en stor båd, den store båd

et dyrt forslag, det dyre forslag

Stærk og svag styring

Flere af de tre arter af rektion kan foreligge samtidigt og gør det i reglen.

Verbet *bo* kræver tilstedeværelsen af, styrer altså, et adverbial (kategorial rektion); dette adverbial skal være en stedsbetegnelse (semantisk rektion), og hvis denne er et adverbium som bøjes mht. motorik (ud/ude, hjem/hjemme osv.), skal det være statisk (fleksivreaktion):

han boede hjemme

Verbet *vare* styrer et adverbial (kategorial rektion), og stiller yderligere det krav at adverbialet er en tidsrumsbetegnelse (semantisk rektion); herudover stilles der ikke krav til adverbialets grammatiske form:

mødet varede længe/tre timer/fra 11 til 14

Tilsvarende er objektet for verbet *møde* både kategorialt og semantisk styret, idet det dels skal være ikke-neksuelt:

hun mødte Jensen/*at blive syg

- dels skal være en betegnelse for noget levende (animat):

hun mødte Jensen/katten/*murstenen

Derimod synes et verbum som *hade* at være meget ukritisk mht. objektets art:

jeg hader kål/bagtalelse/at cykle/at du smasker

Mellem *hade* og dets objekt synes der kun at foreligge en vis kategorial rektion, idet visse arter af sætninger synes udelukkede:

*jeg hader hvem det er der kommer

Verber som *hade* opviser en svag rektionel forbindelse til deres objekt. Verber som *bo* opviser omvendt en stærk rektionel forbindelse til deres adverbial, idet rektionen så at sige er tredobbelt. Ved stærk rektion udvælger det styrende led

nogle få mulige regimina; ved svag rektion fravælger det styrende led nogle få umulige.

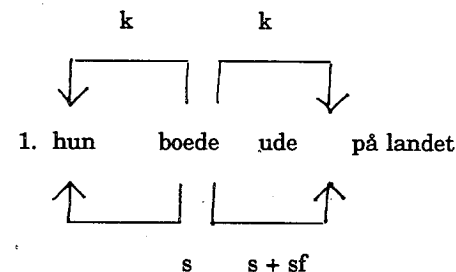
Rektion og valens

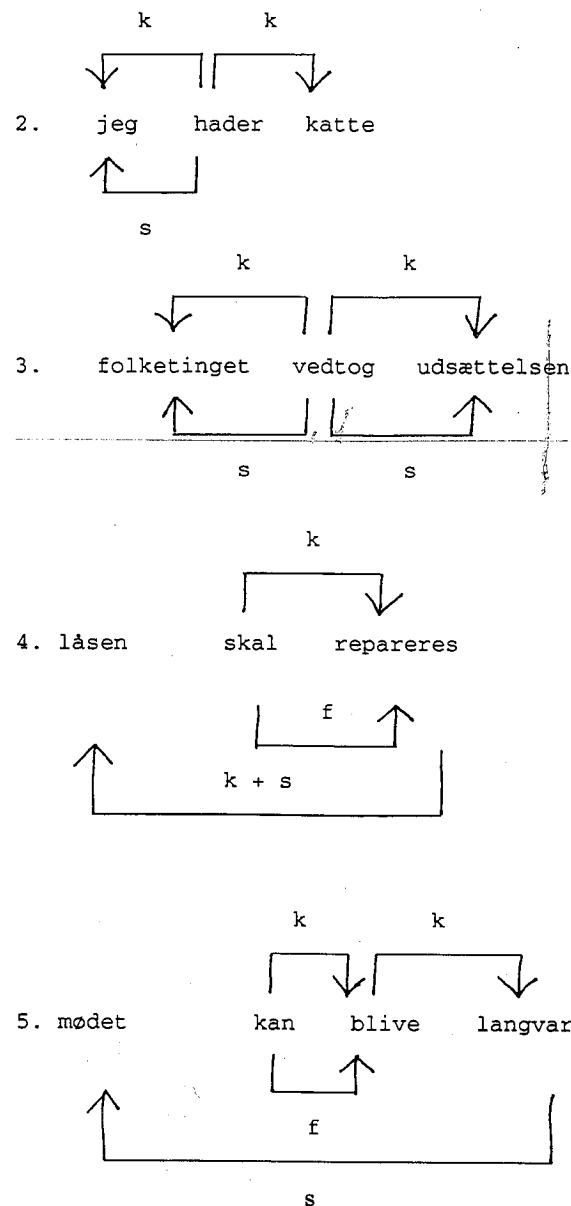
Ved et verbums valens forstår vi dets samlede kombinationspotentiale, eller sagt på en anden måde, dets rektionsmuligheder. Valensen beskrives altså ved verbets kategoriale, semantiske og fleksiviske rektion. Kategorial rektion foreligger naturligvis altid, semantisk rektion kan mangle, men gør det nok sjældent; i dansk er der ikke megen fleksivisk rektion, specielt på grund af at dansk som nævnt mangler kasusrektion, som spiller en stor rolle i visse andre sprog.

Men det hører naturligvis med til karakteristikken af et verbum og dets valens, at en eller flere af rektionsarterne ikke kan konstateres. At *hade* er et rektionelt set meget rummeligt og ukritisk verbum, er lige så karakteristisk for *hade* som det er karakteristisk for *vare* at dette verbum i rektionel henseende er overordentlig restriktivt og kritisk.

Eksempler på rektion

I de følgende grafer står *k* for kategorial, *s* for semantisk og *f* for fleksivisk rektion.

Rektionens retning

Rektion beskrives normalt som en relation med en bestemt retning, og ret-

ningsforestillingen er forudsætningen for at der kan skelnes mellem det styrende led *regens* og det styrede *regimen*. Man udtrykker sig således at et verbum styrer sit objekt eller at en præposition styrer en bestemt kasus.

Mht. denne udtryksmåde er "Grammatik over det Danske Sprog" i overensstemmelse med traditionen og formentlig også de flestes intuition. Men det må understreges at orientering eller direktionalitet i forbindelse med rektion er en metafor. At vi taler om rektionens retning, betyder ikke at vi hermed udtaler os om noget sprogpsykologisk eller noget ved selve tekstproduktionsprocessen: Det er ikke sådan at man først vælger et verbum, derefter finder et objekt osv.

Rektionen beskriver en samtidig obligatorisk tilstedeværelse af to eller flere elementer i en sætning. Beskrivelsen af rektion som en asymmetrisk eller direktional relation er begrundet i noget rent pædagogisk eller beskrivelses-teknisk, en praktisk og økonomisk måde at formulere grammatikkens regler på. Det er formentlig inden for rammerne af de fleste sprogbeskrivelser mere hensigtsmæssigt at sige at *noceo* styrer dativ end at dativ styrer *noceo*!

Høysgaard

Rektionsbegrebet i Grammatik over det Danske Sprog adskiller sig i to væsentlige henseender fra Hjelmlev og Diderichsens.

For det første betragter vi kongruens og rektion som fænomener der er så forskellige at de ikke kan sammenfattes under én term: Kongruensens funktion er først og fremmest at etablere prædikationer (kongruens ml. subjekt og prædikat(iv), mellem substantiv og attribut osv.), hvorved den adskiller sig klart fra rektionen.

For det andet kræver vort rektionsbegreb ikke at regimen kun kan være et fleksiv. Glossematikken definerer ligefrem fleksiv ved hjælp af rektionen, hvad GDS ikke gør: vore redegørelser for fleksivreaktion er erfaringssætninger om fleksiv-er.

Idet vi således også regner med ordstammer som regimina (semantisk rektion), tilslutter vi os Bechs rektionsopfattelse - uden i øvrigt at overtage hans "statuslære".

Ud over Hjeltslev, Diderichsen og Bech har Jens Pedersen Høysgaard beskæftiget sig med begrebet rektion, idet han funderer hele sin syntaks på rektion eller *styrelse*⁷. Han regner således ikke bare med fleksivisk, men også med kategorial rektion, og Høysgaards syntaks bliver på den måde en dependensgrammatik.

"Grammatik over det Danske Sprog" er gennem sit udvidede rektionsbegreb og sin kraftige betoning af semantikken beslægtet med den Høysgaardske syntaks. En hovedbestræbelse i GDS er at vise hvordan sproget dansk former det universelle betydningskontinuum, eller udtrykt glossematisk: hvorledes indholdsmening bliver til indholdsform⁸. Hertil er der brug for et præcist og differentieret rektionsbegreb som kan registrere dependenser i både indhold og udtryk.

Noter

1. *Essais linguistiques*, Kbh. 1959, skrevet 1939. Se også Louis Hjeltslev: *Sproget*, Kbh. 1963 p. 104 ff.

2. *Recherches structurales*, Kbh. 1949.

3. Se *Sproget* p. 104.

4. *Studien über das deutsche verbum infinitum I-II*, Kbh. 1955-57.

5. Bidrag til nexusræren. Festskrift til L.L.Hammerich, Kbh. 1952.

6. Se *Sproget* p. 104.

7. Jens Pedersen Høysgaard: *Accentuered og Raisonnered Grammatica 1747*. Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax. Høysgaards definition af rektion står i det førstnævnte værks § 364.

Se i øvrigt Erik Vive Larsen: Jens Pedersen Høysgaards beskrivelse af dansk syntaks (*The Nordic Languages and Modern Linguistics* 5, udg. af Ringgaard og Sørensen, Århus 1984).

8. Se Hjeltslev: *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* (1943) p. 97 ff.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

REVISION AF INDHOLDSFELTET

Af Lars Heltoft (Roskilde Universitetscenter)

Der er to banebrydende bestræbelser i Paul Diderichsens sætningsskema, nemlig dels den teoretiske og metodologiske skelnen mellem topologi og syntaks (topisk og logisk leddeling), dels den (forsøgsvis) tilordning af indholdskategorier til skemaets felter. De topologiske begreber pladser og felter står over for de grundlæggende syntaktiske: nominaler, verbaler, og adverbialer. Felterne er benævnt efter deres indholdstilordning: Fundamentfeltet varetager den tekstuelle funktion, aktualfeltet sætter rammerne for det illokutionære system, og indholdsfeltet organiserer det semantiske indhold, prædikationen. Se i øvrigt Paul Diderichsen 1966 (1943), 1986 (1945), Lars Heltoft 1986a, 1986b, 1990, 1992a, 1992b, og Erik Vive Larsen 1986.

Problemerne med sætningsskemaet skyldes at topologien forudsætter en udarbejdet syntaktisk kombinatorik som Diderichsen ikke har. Sætningsskemaet formuleres i forhold til en upræcis, traditionel ledtypelære. Leddene sættes på plads uden at der er klarhed over hvilke ledtyper der findes og hvordan de teoretisk forholder sig til hinanden.

Grammatik over det Danske Sprog vil indeholde et helt nyt sætningsskema. Man kan - på Diderichsens præmisser - revidere indholdsfeltet så sammenhængen mellem ledtype og position fremstår på en ny måde. Nøglen er en reanalyse af forholdet mellem verbaler, prædikativer og faste adverbialer, både som sætningsled og som semantiske ('indholdssyntaktiske') led.

Forudsætninger

Alle sprog er på semantisk niveau opbygget (mindst) af prædikater og argumenter. Argumenter er de semantiske enheder der bærer referencen, prædikater de enheder der angiver relationer mellem argumenter, egenskaber ved dem eller klassetilørsforhold for dem. Prædikater har valens, dvs. forskellig kombinatorisk styrke. De kan klassificeres efter deres argumenters antal og art.